ІСТОРІЯ ОСВІТИ

УДК 373.3(091) (377.7)

Мінц М.О., Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили

Мінц Микола Олександрович – старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Тема кандидатської дисертації: „Розвиток початкової освіти на Півдні України в XIX – на початку XX століття”.

Пояснювальне читання в початкових школах Херсонської губернії XIX – початку XX ст.

У статті досліджується процес використання пояснювального читання на уроках грамоти в народних школах Херсонської губернії XIX – поч. XX ст.

The article examines the process of use yhe explanatory reading in the lessons of reading and writing in the people’s schools of Kherson Gubernia in the XIX-the beginning of the XXth century.

Важлива роль при навчанні учнів грамоті у початкових школах XIX – поч. XX ст. належала пояснювальному читанню. Це, по-перше, було потрібно тому, що навчання дітей велося малозрозумілою для них російською мовою і діти далеко не завжди розуміли зміст прочитаного, по-друге, учні могли з пояснень вчителя отримати корисну для них інформацію. Тому окремі слова, вирази та цілі речення пояснювалися вчителем. Передові педагоги XIX ст. В. Водовозов [1], М. Бунаков [2], П. Баришніков [3], М. Корф [4], П. Солоніна [5] розглядали пояснювальне читання як засіб довести учнів до швидкого, правильного і свідомого читання, правильної і точної усної передачі побаченого та почутого і, взагалі, правильної мови та правильного письма. Особлива увага пояснювальному читанню надавалася в церковних школах. Релігійні догмати вимагали детального та предметного пояснення. Така форма роботи з учнями народних шкіл отримала назву пояснювального читання.

Методика проведення уроків грамоти була предметом обговорення та дискусій на учительських зібраннях, приватних бесідах. Учасники педагогічних курсів у м. Херсоні (1914 р.) висловили думку, що пояснювальне читання є „головним засобом формування правильного і свідомого читання”. Балталон („Воспитательное чтение”) називав пояснювальне читання „типом читання, що повернулося до життя”, яке „полягає у тлумаченні слів і фраз... які мало відповідали мові, змісту і віку учнів...” [6, с. 141].

Прикладом сучасного відношення до питання пояснювального читання є висновки Харківського вченого Т.О. Довженко (2002 р.), яка у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що пояснювальне читання вважалося засобом розвитку красномовства і передбачало використання словесних методів навчання [7, с. 100], які на той час були основними в методиці роботи з учнями на уроках грамоти в народних школах XIX ст. Важливо відмітити, що автору не вдалося більше проаналізувати праці сучасних науко-

вих праць, присвячених цій проблемі. Тому ми вважаємо за доцільне висвітлити методичні засади використання пояснювального читання, які мали місце в народних школах Херсонської губернії XIX ст. на матеріалах сучасників досліджувального періоду.

Автори "Сборника методических разъяснений по предметам, преподаваемым в школах церковно-приходских и грамоты" (1903 рік) вбачали, що пояснювальне читання треба починати з незначного: із змісту статті, де на перше місце треба було поставити пояснення деяких виразів і окремих думок, потім вже розкривати план та ідею статті. Також пропонувався порядок пояснення незрозумілих слів, виразів і думок в друкованому матеріалі. На думку авторів "Збірника", пояснювати треба було лише незрозуміле для дитини і не витрачати часу на ті речі, які учень знає. Пояснення повинно було робитися зрозумілою для дітей мовою. Коротко і ясно [8, с. 160]. Пояснювальне читання могло супроводжуватися демонстрацією наочних посібників, таблиць, схем, малюнків, гербаріїв, колекцій та інше. Наприклад, в Одесі при проведенні читань, які тривали 1-2 години, учителька пояснювала незрозумілі слова, показувала картини, обговорюючи раніше прочитаний матеріал [9, с. 152]. В церковних школах на уроках священної історії законовчителеві надавалася унікальна можливість ефективно використати елементи пояснювального читання з демонстрацією географічних карт [3, с.42], картин на релігійну тематику, малюнків.

Для того, щоб пояснювальне читання з часом відходило у учня на другорядний план, учителеві рекомендувалося формувати у дітей читання швидке, правильне, свідоме, розвивати усну і письмову мову, визначати характер книжок для урочного читання. Тому для читання вчителем вибиралися статті доступного для дітей змісту. Так, в Маринському земському училищі учитель Пивоваров при знайомстві дітей з новим текстом детально пояснював незрозумілі слова і проводив розповідь прочитаного [10, с. 354]. В той же час відмітимо, що основним недоліком пояснювального читання було те, що воно постійно переривало читання, що негативно впливало на динаміку проведення навчального процесу. Тому для раціонального проведення занять пропонувалося урок будувати таким чином: 1) читання, 2) питання учителя, 3) лексичний або предметний розбір (пояснення незрозумілих слів і виразів), 4) пошук зв'язку між окремими думками, 5) складання плану, 6) переказ прочитаного, 7) пошук ідей. Поряд з цими засобами формування свідомого відношення дітей до матеріалу, який вони читали, були переказ, малювання, виліплювання, читання за ролями [6, с. 143]. Вміння переказати прочитане було однією з найважливіших задач пояснювального читання. М. Бунаков вкладав у пояснювальне читання три складових: розуміння окремих слів, розуміння речень, розуміння цілих творів. Разом з тим у цьому питанні існували дві протилежні точки зору: вимагати від учня переказувати зміст прочитаного своїми словами чи дослівно подавати текст. Основна маса учителів народних шкіл XIX ст. схилялася до того, „щоб діти робили переказ, по можливості, простими реченнями", зрозумілими словами. Учителем, як правило, виправлялися стилістичні помилки, яких припускався учень під час розповіді [11, арк. 223].

Для мовного розвитку учнів педагогами зверталася особлива увага на підбір літератури для дитячого позакласного читання. Вибір був незначний. В основному це була література на релігійну тематику. Тому, на думку С. Миропольського, для навчання дітей грамоті повинні були існувати особливі книжки. „Справедливо, – зауважував він, – що можна навчитися грамоті і по всякій книжці, але наскільки це зручне, плідне й успішне навчання – інше питання" [12, с. 33]. Зауважимо, що і П. Баришніков звертав увагу на те, що для школи "далеко не все рівно, що будуть читати учні, який зміст мають книжки для читання, за якими ведеться пояснювальне читання" [3, с. 10]. На його думку, книжка повинна була виховувати в дітях релігійні і патріотичні почуття, давати корисну інформацію про природу, історію, географію, знайомити учнів з літературною російською мовою. Зазначимо, що роль учителя полягала у формуванні знань учнів шляхом пояснення незрозумілих слів, виразів, явищ природи, правильному підборі статті для читання згідно з віком дітей.

У школах XIX ст. методику навчання, порядок проведення уроку визначав сам учитель. Це залежало від рівня його освіти, методичної підготовки, досвіду роботи. Інспектори народних училищ, відвідуючи школи, надавали педагогам методичну допомогу, звертаючи увагу і на методику проведення уроків грамоти. Але в процесі навчання виникали проблеми. Інколи протягом уроку учитель відхилявся від основної теми уроку, захоплюючись поясненням, наприклад, явищ природи, забуваючи, що урок читання мав за мету вчити дітей лише читати. Це було значною проблемою під час проведення уроків читання.

Проблема розвитку усної мови була предметом особливої турботи. Тому для вирішення цієї досить складної проблеми учителям пропонувалося говорити з учнями простою та зрозумілою для них мовою, вчасно виправляти мовні помилки дітей, привчати учнів до правильних і точних відповідей, розучувати з дітьми напам'ять вірші, вимагати від учнів переказувати прочитане своїми словами [3, с. 9].

Зважаючи на викладений матеріал, можна зробити висновки, що пояснювальне читання

було важливою складовою частиною навчального процесу. За його допомогою у дітей народної школи формувалися навички швидкого читання, розуміння прочитаного, поглиблювалися та розширювалися знання. Зміцнювалася та розвивалася пам'ять. І що найважливіше – долався мовний бар'єр. Незрозумілі російськомовні слова пояснювалися учителем, що в цілому сприяло поліпшенню грамотності учнів, поповненню знань, розширенню світогляду.

Пояснювальне читання як методичний прийом знаходить своє місце і в сучасній школі при вивченні нового матеріалу, історичних і політичних подій, географії, формуванні навичок швидкого і розумного читання, грамотного письма.

Література

1. Водовозов В. Предметы обучения в народной школе. Методика обучения грамоте, арифметике и другим предметам. – СПб., 1873.
2. Бунаков М. Родной язык, как предмет обучения в начальной школе с трёхгодичным курсом. – СПб.: Изд. М.М. Гутзаца, 1907.
3. Баришников П. Как вести объяснительное чтение в народной школе. Руководство для учителей. – М: Кузнецкий мост, 1904.
4. Корф Н.А. Русская начальная школа: Руководство для земских гласных и учителей земских школ. – СПб.; К., 1870.
5. Солонина П.Н. Записки по методике русского языка, составленные для учителей семинарий и институтов и для учителей народных школ. Методика объяснительного чтения. – СПб.: Изд. Д.Д. Полубояринова, 1895.
6. Конпекты лекций, читаемые в г. Херсоне со 2 мая по 5 июля 1914 года на педагогических курсах для учащихся народных школ Херсонской губернии, организованных Херсонским губернским земством. – Херсон, 1915.
7. Довженко Т.О. Словесні методи навчання у діяльності початкових шкіл України другої половини XIX століття: Дис. ... к.пед.н. – Харків, 2002.
8. Сборник методических разъяснений по предметам, преподаваемым в школах церковно-приходских и грамоты / Издание училищного совета при Святейшем Синоде. – СПб., 1903.
9. Частный почин в деле народного образования: Сборник статей / Издание Московского комитета грамотности в пользу воскресных школ. – М., 1894.
10. Материалы по делу народного образования в Херсонском уезде, собранные членом Херсонских уездных училищного совета и земской управы Герценштейном. 1865-1874 / Издание Херсонского уездного земства. – Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 1874.
11. Державний архів Миколаївської області, ф. 125, оп. 1, спр. 2.
12. Миропольский С. Обучение грамоте. Методическое руководство для учителей семинарий, учителей начальных школ и руководителей педагогическими курсами. – СПб.: Тип. Глазунова, 1881.